

TEMPERAMENTUM- ÉS KARAKTERTÍPUSOK ÖSSZEFÜGGÉSE KOCKÁZATKERESŐ MAGATARTÁSFORMÁKKAL

**DR. MAYER KRISZTINA¹–DR. LUKÁCS ANDREA¹–
DR. BARKAI LÁSZLÓ¹**

Összefoglalás: Kutatómunkánk azzal a céllal készült, hogy feltérképezzük a Cloninger-féle Temperamentum és Karakter Kérdőívvel (TCI) elkülöníthető egyes temperamentum- és karaktertípusoknak a kapcsolatát a különböző kockázatkereső magatartásokkal. Vizsgálatunkban összesen 532 vizsgálati személy vett részt, ebből 170 fő proszociális kockázatvállaló (tűzoltó), 194 fő antiszociális kockázatvállaló (erőszakos bűncselekmény elkövető), 71 fő extrém sportoló és 97 fő kontrollszemély (akik semmilyen kockázatos tevékenységgel nem foglalkoznak). A temperamentum és karaktertípusok elkülönítésére a TCI kérdőívet használtuk. Eredményeink azt mutatják, hogy az eltérő kockázatkereső magatartású csoportok a TCI alapján feltárt temperamentum és karakterdimenziók mentén jellegzetes eltérést mutatnak az Újdonságkeresés (NS) és a Jutalomfüggőség (RD) temperamentumdimenziók, valamint az Együtműködés (CO) és Önirányítottság (SD) karakterfaktorok mentén. E mellett eredményeink alapján megállapítható, hogy az antiszociális kockázatkereső csoport több szempontból sem tekinthető homogénnek.

Kulcsszavak: temperamentum, karakter, antiszociális-, proszociális kockázatvállalás, extrém sport.

1. Bevezetés

Robert Cloninger amerikai pszichiáter által kidolgozott pszichobiológiai modell szerint a személyiséget alapvetően az információ befogadásában, tárolásában és feldolgozásában lévő különbségek határozzák meg. Cloninger személyiségmodellje egységes biopszichoszociális elméletbe próbálja integrálni a normál személyiségváltozókat, a pszichiátriai zavarokat, a neurobiológiai mechanizmusokat és a tanuláselméletet. Elméletében a tanulást és a szociális változókat, ill. a genetikai és biológiai változókat is egyaránt fontosnak tartja. Két fő oldalról közelíti meg a személyiség fogalmát, ez pedig a temperamentum és a karakter.

A temperamentum az emocionális ingerekre adott automatikus válaszokban megnyilvánuló különbségeket jelenti, ezek túlnyomórészt öröklöttek, vagyis viszonylag függetlenek a környezettől (Osváth, 2003). Cloninger a temperamentumfaktorok háttérben agyi szabályozó folyamatokat tételezett fel. A temperamentumfaktorok Gauss-görbéhez hasonló eloszlást mutatnak, és a különbségek már kora gyermekkorban megfigyelhetők és bejósolják a későbbi viselkedést. A négy temperamentum dimenzió a perceptuális ingerekre adott automatikus válaszreakciók négy fő dimenzióját tárja fel. Megmutatja az egyéni különbségeket az asszociatív tanulás területén az újdonságra, a veszélyre, a büntetésre és a jutalomra adott válaszoknál.

A karakter az önmagunkra, másokra és a világra vonatkozó fogalmak halmazát jelenti. Tehát amíg a temperamentum az alapvető érzelmi válaszmintázatokat, szokásokat és a hangulatot határozza meg, addig a karakter a szándékot, az attitűdökét és a célokat befolyásolja. A temperamentum tehát a születéskor meghatározott prediszpozíciókat jelenti, a karakter pedig azt mutatja, amit a személy szándékosan megvalósít önmagából. A karakter fejlődése a szocializáció során, az egyént ért szocializációs hatásokon keresztül történik. A

¹ Miskolci Egyetem Egészségügyi Kar, Elméleti Egészségtudományi Intézet

három karakterfaktor egymásra épülése a szelf fejlődésének három lépcsőfokát tükrözi. Legelőször a személy, mint autonóm individuum jelenik meg (önirányítottság faktora), ezt követi, amikor a személy a társadalom tagjaként jelenik meg (együtműködés faktora), majd legvégül a Mindenség, az Univerzum részeként (ez a szelf-transzcendencia dimenziója).

A temperamentum és karakter együtt határozza meg az egész személyiséget. A temperamentum bizonyos fokig behatárolja a karakter fejlődését, de nem determinálja azt. Míg a temperamentum konstellációkból a személy prediszpozícióira lehet következtetni, addig a karakterkonstellációk alakulását befolyásolja a szocializáció és a szociokulturális tanulás, ezért ezekből a személyiség érettségére következtethetünk (Rózsa és mtsai, 2005).

Egy ausztrál vizsgálatban 1322 elítéltet vizsgáltak a mentális egészségük szempontjából 144 ítemes TCI kérdőív segítségével. Eredményeik között szerepelt, hogy a depresszióra való hajlammal együtt jár a magas Ártalomkerülés és az alacsony Önirányítottság (Allnut és mtsai, 2008). A kutatásuk arról is információt nyújt, hogy az elítéltek között nagy a szerhasználók aránya.

Egy olasz felmérés során 144 ópiátfüggőt vizsgáltak a TCI 226 ítemes változatával. Felvették a kérdőíveket még a terápia megkezdése előtt, majd egy év múlva megnézték, milyen összefüggések figyelhetők meg a személyiségjellemzők és a között, hogy az adott személy sikeresen befejezte-e a terápiát vagy feladta. Azoknál, akik sikeresen befejezték a terápiát magasabb Kitartást (PS), magasabb Jutalomfüggőséget (RD), magasabb Együtműködést (Co) és magasabb Transzcendensi-élményt (ST) tapasztaltak. A temperamentum- és karakterjellemzők hatással bírhatnak a motivációra, jelezhetik kezelési program alkalmasságát az adott személy esetén, mutathatják a terápiához és a közösségi szabályokhoz való viszonyulást, befolyásolhatják a viselkedést, a szociális érzékenységet, az együtműködést és a kötődést. Ennek megfelelően a fent vizsgált személyiségjellemzők (PS, RD, Co, ST) magasabb értékei támogatják az együtműködést a rehabilitációs programban való részvétel során (Zocalli és mtsai, 2007).

Snowden és Gray összevetették egymással a TCI kérdőív 7 faktorát és a PCL-R (Psychopathy Checklist – Revised) kérdőív 4 felületét. Eredményeik azt mutatták, hogy az alacsony Ártalomkerülés összefüggést mutat a PCL-R 1. felületével, az Interperszonális tünetekkel. A PCL-R 2. felülete, az Affektív tünetek a Jutalomfüggőséggel állnak fordított kapcsolatban. Végül pedig a PCL-R 3. felülete (impulzivitás és viselkedési stílus) és 4. felülete (antiszociális) pozitív kapcsolatot mutat az Újdonságkereséssel és fordított kapcsolatot az Együtműködéssel (Snowden és Gray, 2010).

Az utóbbi években hazánkban is egyre több kutatómunka irányult a Temperamentum és Karakter sajátosságok feltérképezésére számos aspektusból, alkalmazták többek között a Temperamentum és Karakter kérdőívet alkohol- és drogfogyasztók körében (Gerevich és mtsai, 2002), a szülői bánásmóddal összefüggésben (Margitics és Pauwlik, 2007), valamint kutatták, hogy mutat-e összefüggést a depressziós tünetegyüttesrel, a diszfunkcionális attitűddel és a megküzdési stratégiákkal (Margitics és mtsai, 2006).

Jelenlegi kutatómunkánk célkitűzése, hogy feltárjuk a Cloninger-féle Temperamentum és Karakter Kérdőívvel elkülöníthető temperamentum- és karaktertípusok kapcsolatát a különböző kockázatkereső magatartásokkal. Feltételezzük, hogy az extrém sportolók a TCI Újdonságkeresés temperamentumfaktorában magasabb pontokat fognak elérni, mint a másik két kockázatkereső vizsgálati csoport. Feltételezzük továbbá, hogy a proszociális kockázatvállalók a TCI Jutalomfüggőség temperamentumfaktorában fognak magasabb értéket elérni, mint a másik két kockázatkereső csoport. Feltételezzük, hogy a proszociális

kockázatvállalók és az extrém sportolók a TCI Kitartás temperamentumfaktorában magasabb pontokat fognak elérni, mint az antiszociális kockázatvállalók. Végül feltételezzük, hogy az antiszociális kockázatvállalók alacsonyabb pontokat fognak elérni, mint a proszociális kockázatvállalók és az extrém sportolók a TCI Önirányítottság és az Együtműködés karakterfaktoraiban.

2. Anyag és Módszer

2.1. Vizsgálati személyek

Vizsgáltunkban összesen 532 fő vett részt, amelyből 170 fő proszociális kockázatvállaló, (tűzoltó) (átlagos életkor $32,15 \pm 5,4$), 194 fő antiszociális kockázatvállaló (erőszakos bűncselekmény elkövető) (átlagos életkor $33,5 \pm 9,2$), 71 fő extrém sportoló (átlagos életkor $34,7 \pm 8,4$) és 97 fő kontrollszemély (átlagos életkor $33,69 \pm 8,303$).

Az adatfelvétel négy tűzoltó parancsnokságon (Pécs, Siklós, Miskolc, Diósgyőr), valamint nyolc börtönben zajlott le (Miskolc (24 fő), Pécs (15 fő), Szekszárd (19 fő), Sátoraljaújhely (15 fő), Tiszalök (17 fő), Szeged (52 fő), Budapest (30 fő), Vác (22 fő)). A fogvatartottak az alábbi bűncselekmények miatt töltik szabadságvesztésüket: 76 fő emberölés, 55 fő rablás, 7 fő betörés, 18 fő lopás, 19 fő testi sértés, 6 fő csalás és 13 fő egyéb bűncselekmény elkövetésével lett elítélve. Az extrém sportolók közül 17 fő ejtőernyőzik, 7 fő vadvízi evezős, 36 fő sziklát vagy műfalat mászik, 6 fő airsoftozik, és öten több extrém sporttevékenységet is üznek párhuzamosan. A kontrollcsoport tagjai semmilyen kockázatos tevékenységet nem folytatnak. A vizsgálatban való részvétel önkéntes, a válaszadás anonim volt. A mintában kizárólag férfi személyek szerepeltek.

1. táblázat

A vizsgált személyek életkori eloszlása (N=532)

	Proszociális kockázatvállaló	Antiszociális kockázatvállaló	Extrém sportoló	Kontrollcsoport
mintaszám	170	194	71	97
átlagos életkor	$32,1 \pm 5,4$	$33,5 \pm 9,2$	$34,7 \pm 8,4$	$33,69 \pm 8,3$

2.2. Vizsgálati eszközök

A temperamentum és karakter vizsgálata a Cloninger-féle Temperamentum és Karakter Kérdőív (TCI) Rózsa és munkatársai által adaptált magyar változatával történt (Rózsa és mtsai, 2005). A kérdőív 240 tételt tartalmaz. A válaszadás módja: választás igaz és nem igaz lehetőségek közül. A kérdőív 4 temperamentum és 3 karakter dimenziót mérő skálát tartalmaz, melyek a következők:

- temperamentumskálák: Újdonságkeresés, Ártalomkerülés, Jutalomfüggőség, Kitar-tás;
- karakterskálák: Önirányítottság, Együtműködés, Transzcendencia

2.3. Statisztikai elemzés

Az adatok feldolgozása SPSS 17.0 programmal történt. A szignifikanciaszintet a konvencióknak megfelelően $p \leq 0.05$ -nél fogadtuk el. Az egyes csoportok közötti különbséget egyszempontos független mintás varianciaanalízis segítségével vizsgáltuk és Bonferroni-féle post hoc teszttel. A TCI faktorok közötti kapcsolatot Pearson-féle korrelációs együtthatóval vizsgáltuk. A csoportok elkülönülését diszkriminancia-analízis segítségével néztük meg, melyhez Wilks algoritmusán alapuló lépésenkénti változó bevonást alkalmaztunk. Végül klaszteranalízist végeztünk az antiszociális kockázatkereső csoport bevonásával, hogy megnézzük az antiszociális kockázatkereső adattömböt milyen homogén csoportokba lehet sorolni.

3. Eredmények

3.1. A csoportok közötti különbségek

Összehasonlítottuk a három kockázatkereső csoportot (antiszociális- és proszociális kockázatkereső és extrém sportoló), valamint a kontrollcsoportot a TCI kérdőívvel, a négy temperamentumfaktor és három karakterfaktor, valamint az alfaktorok szempontjából.

2. táblázat

A temperamentum és karakter kérdőív leíró jellemzői csoportok szerinti bontásban

A temperamentum és karakter kérdőív skálái	Tételek száma	Kontroll N=97		Extrém sportoló N=71		Proszoc. Kock. N=170		Antiszoc. Kock. N=194	
		Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Újdonságkeresés	40	18,7	±5,8	22,4	±5,0	17,9	±4,6	20,4	±5,2
Ártalomkerülés	35	13,5	±6,2	9,2	±5,6	9,8	±5,8	14,1	±6,1
Jutalomfüggőség	24	14,1	±3,5	13,2	±4,2	15,2	±3,5	13,0	±3,5
Kitartás	8	4,0	±1,8	4,1	±2,4	4,7	±1,8	4,5	±1,8
Önirányítottság	44	29,4	±8,2	32,5	±5,4	34,1	±5,7	27,0	±5,8
Együttműködés	42	28,2	±7,0	29,1	±6,4	31,3	±6,2	25,7	±7,6
Transzcendencia- élmény	33	12,2	±5,9	12,9	±6,2	11,9	±6,0	15,7	±6,1

A temperamentum és karakter kérdőív leíró jellemzőit csoportok szerinti bontásban (kontroll, extrém sportoló, proszociális kockázatvállaló, antiszociális kockázatvállaló) a 2. táblázat mutatja be részletesen.

Az *Újdonságkeresés* tekintetében szignifikáns különbséget kaptunk a csoportok között ($F_{(3,528)} = 15,109$; $p < 0,01$), az extrém sportolók szignifikánsan magasabb pontokat értek el, mint a másik két kockázatkereső csoport, valamint a kontrollcsoport. Az antiszociális kockázatkereső csoport szintén szignifikánsan magasabb pontot ért el, mint a proszociális kockázatkereső csoport. Az *Újdonságkeresés* alfaktorai közül a *Felfedezés izgalma* tekintetében szintén az extrém sportolók értek el szignifikánsan magasabb értékeket, mint a többi vizsgálati csoport. Az *Impulzivitás* alfaktorban az antiszociális kockázatkereső csoport ért el szignifikánsan magasabb értékeket, mint a proszociális kockázatvállalók csoportja. Az *Extravagancia* és a *Rendezetlenség* tekintetében pedig a proszociális kockázatkereső csoport szignifikánsan alacsonyabb értékeket ért el, mint az antiszociális csoport és mint az extrém sportolók csoportja.

Az *Ártalomkerülés* temperamentum faktorban is találtunk szignifikáns eltérést a három csoport között ($F_{(3,528)} = 22,323$; $p < 0,01$), az extrém sportolók és a proszociális kockázatvállalók szignifikánsan alacsonyabb értékeket értek el, mint az antiszociális kockázatkeresők és a kontrollcsoport. Az *Ártalomkerülés* mind a négy alfaktorában megfigyelhető az ez irányú szignifikáns különbség.

A *Jutalomfüggőség* temperamentum faktorában is különbséget kaptunk a három csoport között ($F_{(3,528)} = 10,615$; $p < 0,01$). Itt a proszociális kockázatvállalók értek el szignifikánsan magasabb értékeket, mint a másik két kockázatkereső csoport. Ha megnézzük az egyes alfaktorokat, akkor látható, hogy nagyon hasonló képet kaptunk a *Ragaszkodás* és a *Függőség* esetén, de jelentős az eltérés a *Széntimentalitás* tekintetében. A *Széntimentalitás* esetén az antiszociális kockázatkeresők szignifikánsan magasabb értékeket értek el, mint a proszociális kockázatvállalók, az extrém sportolók és a kontrollcsoport.

A *Kitartás* tekintetében nem tapasztaltunk szignifikáns eltérést a csoportok között ($F_{(3,528)} = 3,288$; $p > 0,05$).

A karakterfaktorok esetén mindhárom esetben találtunk szignifikáns különbséget a csoportok között. Az *Önirányítottság* tekintetében ($F_{(3,528)} = 74,672$; $p < 0,05$) az antiszociális kockázatvállaló csoport szignifikánsan alacsonyabb értékeket ért el, mint a másik két kockázatkereső csoport és mint a kontrollcsoport. Az *Önirányítottság* alfaktorai közül szintén mind az öt esetben szignifikánsan alacsonyabb értékeket mutatott az antiszociális kockázatkereső csoport, mint a proszociális kockázatkeresők csoportja, valamint a kontrollcsoport. Az antiszociális kockázatkeresők három alfaktor esetén az extrém sportolóknál is szignifikánsan alacsonyabb értékeket értek el.

Az *Együtműködés* karakterfaktorában ($F_{(3,528)} = 19,579$; $p < 0,05$) is az antiszociális csoport ért el szignifikánsan alacsonyabb értékeket, mint a másik két kockázatkereső csoport, valamint a kontrollcsoport. Ha megnézzük az *Együtműködés* alfaktorait részletesen, akkor láthatjuk, hogy két esetben (a *Segítőkézség* és a *Lelkiismeretesség* vs. *Önzés* alfaktora esetén) ugyanezt az összefüggést találjuk. A másik három alfaktor esetén az antiszociális kockázatkeresők csak a proszociális kockázatkereső csoporthoz képest értek el szignifikánsan alacsonyabb értékeket.

A *Transzcendencia élmény* tekintetében is volt szignifikáns eltérés a csoportok között ($F_{(3,528)} = 14,406$; $p < 0,05$). A *Transzcendencia* karakterfaktorában az antiszociális kockázatkeresők szignifikánsan magasabb értékeket értek el, mint a másik két kockázatkereső cso-

port és a kontrollcsoport. Az antiszociális kockázatkeresők csoportja a Transzcendencia mindhárom alfaktorában szignifikánsan magasabb értékeket mutatott a proszociális kockázatkeresőkhöz képest, és két alfaktor esetén az extrém sportolók értékeihez képest is.

3.2. A TCI faktorok közötti összefüggések

A temperamentum és karakter dimenziók összevetésekor a legszorosabb negatív irányú szignifikáns együtt járást az *Ártalomkerülés* és az *Önirányítottság* között találtuk ($r = -0,567$; $p < 0,05$). Az *Ártalomkerülés* temperamentumfaktorához tartozó egyes alsókálák közül az *Anticipátoros aggodalom* mutatta a legszorosabb negatív irányú korrelációt az *Önirányítottság* karakterfaktorával ($r = -0,530$; $p < 0,05$). Továbbá pozitív irányú szignifikáns együtt járást találtunk az *Önirányítottság* karakterfaktora és az *Együtműködés* karakterfaktora között ($r = 0,442$, $p < 0,01$) valamint az *Önirányítottság* karakterfaktora és a *Jutalomfüggőség* temperamentumfaktora között. ($r = 0,239$; $p < 0,05$) Az *Önirányítottság* karakterfaktora negatív irányú szignifikáns együttjárást mutatott az *Újdonságkeresés* temperamentumfaktorával ($r = -0,232$ $p < 0,01$), az *Ártalomkerülés* temperamentumfaktorával ($r = -0,567$ $p < 0,01$) és a *Transzcendencia* karakterfaktorával ($r = -0,352$; $p < 0,01$).

Az antiszociális kockázatkereső csoportba tartozó személyeket három alcsoportra osztottuk az *Ártalomkerülés* szempontjából. (A felosztás a Cloninger-féle temperamentum és karakter kérdőív felhasználói kézikönyve által használt normatív férfi minta *Ártalomkerülés* átlaga plusz mínusz fél szórása alapján történt.) (Rózsa és mtsai, 2005.) Így kaptunk egy erősen ártalomkerülő (54 fő), egy átlagosan ártalomkerülő (74 fő) és egy kevésbé ártalomkerülő (66) csoportot. Látható, hogy az antiszociális kockázatkereső csoport harmada kevésbé ártalomkerülő, azaz nem jellemző rájuk az óvatosság, feszültség, féltékenység, aggodalmaskodás. A Cloninger-féle temperamentumtípusok közül az antiszociális típust magas *Újdonságkeresés*, alacsony *Jutalomfüggőség* és alacsony *Ártalomkerülés* jellemzi. Látható, hogy az általunk vizsgált antiszociális kockázatkereső csoportnak nevezett társaság egyharmada csupán az *Ártalomkerülés* szempontjából sem tartozik az antiszociális típusba. Mindezek az eredmények ellentmondanak annak a szakirodalmi ismeretnek, hogy a börtönpopuláció jelentős részét képezik az antiszociális személyiségzavarral jellemezhető emberek, akik mások manipulálásával, másoknak való károkozással tesznek szert különféle előnyökre, és ezt nem kíséri büntudati szorongás, tetteik nem váltanak ki belőlük morális felelősségérzetet. Azaz, hogy az antiszociális személyiségzavaros személyek nem szeretnek, nem szoronganak és nem tanulnak a tapasztalatokból. Az általunk vizsgált fogvatartottak tehát nem alkotnak homogén csoportot, nagy részük nem tartozik az antiszociális személyiségzavarosok csoportjába.

Miután ugyanezt az *Ártalomkerülés* szempontjából történő három csoportra bontást elvégeztük a teljes kockázatkereső mintán (antiszociális, proszociális kockázatkereső és extrém sportoló), láthatóvá vált, hogy a magas ártalomkerülő személyek (81 fő) nagy része az antiszociális kockázatkereső csoportból (54 fő) került ki. (A proszociális kockázatkeresők közül 20 fő, míg az extrém sportolók közül 7 fő jellemezhető magas ártalomkerüléssel.) Ha a vizsgálati személyeket csak két csoportra osztjuk, egy megfelelő ártalomkerüléssel és egy magas ártalomkerüléssel jellemezhető csoportra, akkor láthatjuk, hogy míg az extrém sportolók és a proszociális kockázatkeresők nagy része megfelelő ártalomkerüléssel jellemezhető (84,5% és 80,0%), addig az antiszociális kockázatkeresők közel fele magas ártalomkerü-

lésű. Tehát az ártalomkerülés szempontjából az antiszociális kockázatkereső csoport tekinthető a legkevésbé homogénnek.

Az *Önirányítottság* szempontjából történő három csoportra bontást is elvégeztük a teljes kockázatkereső mintán (antiszociális-, proszociális kockázatkereső és extrém sportoló) majd megállapítottuk, hogy az alacsony önirányítottságú személyek (102 fő) nagy része az antiszociális kockázatkereső csoportból (85 fő) került ki. (A proszociális kockázatkeresők közül 12 fő, míg az extrém sportolók közül 5 fő jellemezhető alacsony önirányítottsággal.) Ha nem három csoportra bontjuk a vizsgált mintát, hanem létrehozunk egy alacsony és egy megfelelő *Önirányítottsággal* jellemezhető csoportot, akkor is látható, hogy az alacsony önirányítottságú személyek (210 fő) közül a legtöbb (146 fő) antiszociális kockázatkereső. Az antiszociális kockázatkereső csoport túlnyomó része (75,3%) alacsony önirányítottságú.

A három csoport közül az antiszociális kockázatkeresőkből kerül ki azon személyek legnagyobb része, akik magas *Ártalomkerüléssel* és alacsony *Önirányítottsággal* jellemezhetők. Ezek a sajátosságok a személyiség autonómiájának hiányát jelentik.

Hasonló a helyzet, ha az *Együtműködés* karakterfaktora szempontjából bontjuk három csoportra a vizsgálati személyeket. Az alacsony együtműködéssel jellemezhető személyek (147 fő) legnagyobb része az antiszociális kockázatkeresők csoportjából kerül ki (98 fő). Az antiszociális kockázatkereső csoport 50,5%-a alacsony együtműködéssel jellemezhető. A magas együtműködéssel jellemezhető személyek (153 fő) nagy része (86 fő) pedig a proszociális kockázatvállaló. A proszociális kockázatkeresők 50,6%-a magas együtműködéssel jellemezhető. Ha létrehozunk egy alacsony együtműködéssel és egy megfelelő együtműködéssel jellemezhető csoportot, akkor is azt tapasztaljuk, hogy az alacsony együtműködésű személyek (244 fő) legnagyobb része (139 fő) antiszociális kockázatkereső. Az antiszociális kockázatkeresők 71,6%-a alacsony együtműködésű. Ezzel szemben a proszociális kockázatkeresők 59,4%-a jó együtműködéssel jellemezhető, és a jó együtműködésű személyek (191 fő) nagy része is közülük kerül ki (101 fő).

Cloninger az alacsony önirányítottsággal és együtműködő készséggel jellemezhető személyeket tekintette éretlennek. Az érett-éretlen karakter kiszámításához Rózsa és munkatársai nyomán az *Önirányítottság* és az *Együtműködés* dimenziókra adott pontszámokat összegeztük, majd a mediánok összeadásával nyert értéket (60 pont) tekintettük a magas és alacsony tartomány határának. Ennek megfelelően a 60 vagy az alatti pontszámot elérőket tekintettük éretlen karakterűnek. Az antiszociális kockázatvállalóknak 78,9%-a minősíthető ez alapján éretlen karakterűnek. Az éretlen karakterűek aránya az extrém sportolók esetén csak 40%, míg a proszociális kockázatvállalóknál ez az arány csupán 22,4%. Látható, hogy a fogvatartottak esetén a legjelentősebb az éretlen karakterűek száma.

Az *Újdonságkeresés* temperamentum faktora szempontjából is elvégeztük a három csoportra bontást. (A felosztás a Cloninger-féle temperamentum és karakter kérdőív felhasználói kézikönyve által használt normatív férfi minta Újdonságkeresés átlaga plusz mínusz fél szórása alapján történt.) A teljes kockázatkereső mintán (antiszociális, proszociális kockázatkereső és extrém sportoló) az eredmények alapján látható, hogy a magas újdonságkereséssel jellemezhető személyek legnagyobb arányban az extrém sportolók között találhatóak. (Az extrém sportolók 33,8%-a magas újdonságkeresőnek tekinthető.)

A vizsgálati személyek *Jutalomfüggőség* temperamentum faktora szempontjából történő három csoportra bontását követően pedig azt állapíthatjuk meg, hogy a magas jutalomfüggőséggel jellemezhető személyek (127 fő) leginkább a proszociális kockázatkeresők közül kerülnek ki (70 fő), közöttük fordulnak elő a legnagyobb arányban magas jutalomfüggősé-

gú személyek. A proszociális kockázatvállalók 41,2%-a magas jutalomfüggőséggel jellemezhető. Ha létrehozunk egy alacsony és egy jó jutalomfüggőséggel jellemezhető csoportot a teljes mintából, akkor hasonlóan azt tapasztaljuk, hogy a jó jutalomfüggőséggel jellemezhető személyek (204 fő) nagyrészt proszociális kockázatkeresők (103 fő). A proszociális kockázatkeresők 60,6%-a jó jutalomfüggőséggel rendelkezik, míg ez az arány az extrém sportolóknál csak 39,4%, az antiszociális kockázatkeresőknél pedig csak 37,6%.

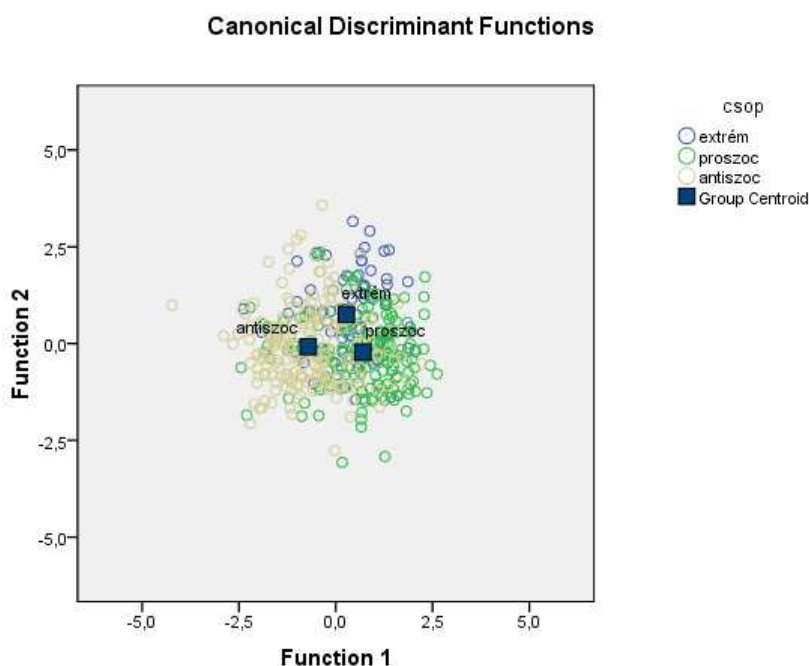
A klasszikus tudás alapján, hogy a „pszichopata” karakter „nem szeret”, „nem szorong” és „nem tanul”, létrehoztunk a teljes mintából egy „pszichopata” vagy „antiszociális személyiségzavaros” (APD) csoportot, mely alacsony Jutalomfüggőséggel, alacsony Ártalomkerüléssel, alacsony Önirányítottsággal és alacsony Együtműködéssel jellemezhető. A teljes minta (435 fő) 25%-a (112 fő) tartozik ebbe a csoportba, legnagyobb részük (77 fő) az antiszociális kockázatkeresők csoportjából kerül ki. Ennek a csoportnak 39,7%-a jellemezhető ezekkel a sajátosságokkal. Ha megnézzük ennek az APD sajátosságnak (alacsony Jutalomfüggőség, alacsony Ártalomkerülés, alacsony Önirányítottság és alacsony Együtműködés) az összefüggéseit az Újdonságkeresés alfaktoraival, akkor azt tapasztaljuk, hogy pozitív irányú kapcsolatban áll a Rendezetlenséggel, az Extravaganciával és az Impulzivitással. Fordított irányú kapcsolatot találtam a Jutalomfüggőség alfaktoraival, a Szentimentalitással, a Ragaszkodással és a Függőséggel. Ha a karakterfaktorok alfaktoraival való összefüggést vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy fordított irányú kapcsolat figyelhető meg az APD és a Leleményesség, az Empatikusság valamint a Segítőkészség között.

Az APD és az Ártalomkerülés alfaktorai között nincs ilyen jellegű egyértelmű összefüggés, ezért érdemes megnézni egy új konstellációt, melyet alacsony Jutalomfüggőség, alacsony Önirányítottság és alacsony Együtműködés jellemez. Az így kialakított új, „3 összetevős APD” szempont alapján felosztottuk az antiszociális kockázatkereső csoport tagjait 3 csoportra. A legnagyobb részük (118 fő) az erősen APD csoportba került, azaz alacsony Jutalomfüggőséggel, alacsony Önirányítottsággal és alacsony Együtműködéssel jellemezhető az antiszociális kockázatkereső csoport nagy része. Majd ezt követően megnéztük, hogyan kapcsolódik ez a három csoport az Ártalomkerülés temperamentum faktorához. Az új szempont alapján erősen APD-s csoport tagjai 27%-39%-33% arányban jellemezhetőek alacsony, átlagos és magas Ártalomkerüléssel. Ezek alapján elmondható, hogy az Ártalomkerülés szempontjából nem mutat egységes képet az antiszociális kockázatkeresők csoportja, tehát nem igaz rájuk, hogy többségük alacsony szorongású antiszociális személyiség lenne.

3.3. A csoportok elkülönülése a TCI faktorok alapján

A diszkriminancia-analízis eredménye alapján megállapíthatjuk, hogy 5 változó különíti el jól a csoportokat, azaz a 7 temperamentum- és karakterfaktor közül 2 nem játszik szerepet a három kockázatkereső csoport elkülönítésében. Ez a kettő a *Kitartás* és az *Ártalomkerülés*. Az antiszociális és a proszociális kockázatkereső csoport különíthető el nagyon jól, az extrém sportolók csoportja elvész a másik két csoport között, ők nehezen kimutathatók. A helyesen osztályozott személyek aránya a proszociális kockázatkereső csoportban 74,1%, az antiszociális kockázatkereső csoportban pedig 73,7%, ami jónak mondható. Ugyanakkor az extrém sportolók csoportját kevésbé sikeresen különíti el ez az 5 TCI faktor. A

keresztvalidáció során is hasonló értékeket kaptunk, mely a modell robusztusságára utal. A csoportok elkülönítését bemutató ábrán is jól láthatóak ezek az eredmények.

1. ábra. A csoportok TCI faktorok alapján történő elkülönülését bemutató ábra

A proszociális és az antiszociális csoport esetén az *Újdonságkeresés*, *Jutalomfüggőség*, *Önirányítottság*, *Együttműködés* és *Transzcendencia* faktorok kb. 74%-os hatékonysággal a helyes csoportba sorolják a kitöltőt. Azaz, ha 100 antiszociális kockázatkereső személlyel kitöltetnénk a TCI kérdőívet, akkor átlagosan várhatóan 74 esetben a válaszaik alapján valóban antiszociális kockázatkeresőnek minősítené őket a modell. Az eredmények alapján létrehozható egy képlet, mellyel bejósolhatóvá válik (antiszociális és proszociális kitöltő esetén 74%-os valószínűséggel), hogy az adott vizsgálati személy melyik csoportba tartozik.

Mivel leginkább a pro- és antiszociális csoportot különíti el jól a TCI kérdőív 5 faktora, diszkriminancia-analízist végeztünk csupán ennek a két csoportnak a bevonásával. A minta elemszám így 364 lett. Két csoportot vizsgálva 4 faktor különíti el jól a csoportokat, ezek pedig a *Jutalomfüggőség*, az *Önirányítottság*, az *Együttműködés* és a *Transzcendencia*. Ebből következik, hogy az *Újdonságkeresés* temperamentum faktora az extrém sportolók elkülönítésében vett részt az előző vizsgálatban. Két csoportot vizsgálva a megfelelően osztályozott esetek aránya a proszociális kockázatkeresők esetén 77,1%, az antiszociális kockázatkeresők esetén pedig 80,4%, ami kimondottan jónak mondható.

A diszkriminancia-analízis tehát az antiszociális kockázatkereső csoport 2/3-át képes megfelelően besorolni. Ezt követően klaszteranalízist végeztünk csak az antiszociális koc-

kázatkereső csoport bevonásával, hogy megnézzük az antiszociális kockázatkereső adat-tömböt milyen homogén csoportokba lehet sorolni. A program három jól elkülöníthető csoportot alkotott. Az egyik csoportba a klasszikus antiszociális személyiségzavaros személyek kerültek, akik alacsony szorongással (magas *Ártalomkerüléssel*), alacsony *Jutalomfüggőséggel*, alacsony *Önirányítottsággal* és alacsony *Együtműködéssel* jellemezhetőek. Volt egy másik, kisebb csoport, melyet magas szorongás (alacsony *Ártalomkerülés*) és alacsony *Jutalomfüggőség*, alacsony *Önirányítottság* és *Együtműködés*, valamint alacsony *Transzcendencia* jellemez. A harmadik csoport meglehetősen heterogén társaság. Ezek alapján elmondható, hogy elsősorban a szorongás mértéke az, amely alapján alcsoportokra bontható az antiszociális kockázatkeresők társasága.

4. Megbeszélés

Az extrém sportolók sajátosságai

A kapott eredmények alapján láthatjuk, hogy az extrém sportolókat jellemzik az új ingerekre vagy jutalomforrásokra adott intenzív válaszok és a gyakori explorációs aktivitás. Vizsgálatunk alapján elmondható az extrém sportágakkal foglalkozókról, hogy többnyire impulzívok, szívesen explorálnak új környezetben, szeretnek új dolgokat felfedezni, ingerlékenyek, jellemző rájuk a féktelenség, rendtelenség és az extravagáns viselkedés. Ezek a személyek szívesen foglalkoznak új aktivitásokkal, szívesen derítenek fel új dolgokat, de a részleteket többnyire elhanyagolják, gyorsan elterelődnek és megunják az adott tevékenységet. (Erre utalnak a TCI Újdonságkeresés temperamentumfaktorában elért magas értékek.) Az extrém sportolókról kiderült, hogy többnyire ellazultak, optimisták, gondtalanok, mentesek a gátlásoktól, magabiztosak és kedvelik a társaságot. Mindezek mellett elmondható róluk, hogy kevésbé jellemző rájuk az anticipátoros szorongás, nem félnek a veszélytől, magabiztosak, energikusak, szókimondóak és optimista kockázatvállalók. (Erre utalnak a TCI Ártalomkerülés temperamentumfaktorában elért átlagosnál alacsonyabb értékek.) Az eredmények alapján elmondható, hogy az extrém sportokat űzők csoportjába tartozó személyek kezdeményezők, jellemzi őket az önellfogadás, a felelősségtudat és a célok megvalósításához szükséges szervezőkészség és leleményesség. (Erre utalnak a TCI Önirányítottság karakterfaktorában elért átlagosnál magasabb értékek.)

A különböző temperamentum dimenziók kapcsolatának figyelembevételével megállapíthatjuk, hogy az extrém sportolókat jellemzi a veszélykeresés, a versenyszellem, a túlaktivitás, az agresszió, a beszédesség és az exraverzió. (Erre utalnak a magas értékek a TCI Újdonságkeresés temperamentumfaktorában és az alacsony értékek a TCI Ártalomkerülés temperamentumfaktorában.)

Az antiszociális kockázatvállalók sajátosságai

Az antiszociális kockázatkeresők csoportjáról, azaz az erőszakos bűncselekmény elkövetőkről kiderült a vizsgálat során, hogy szociálisan elkülönültek, érzelmileg hidegek, gyakorlatiasak és keményfejűek. Érzéketlenek a szociális megerősítés verbális jeleire, és hamar felfüggesztik a nem jutalmazó aktivitásaikat és kapcsolataikat. (Erre utalnak a TCI Jutalomfüggőség temperamentumfaktorában elért átlagosnál alacsonyabb értékek.)

Vizsgálatunk eredményei azt is megmutatják, hogy a bűnelkövetők csoportjába tartozó személyekre nem jellemző a felelősségtudat, az eredményesség, a szervezőkészség és az önfogadás, továbbá az, hogy életüknek olyan célja lenne, melynek eléréseért képesek a késleltetésre, a kielégülés elhalasztására. Ezek a személyek kevésbé képesek az önkontrollra, a szabályok betartására, valamint a helyzetekhez való alkalmazkodásban gyengébbek, feltehetően mindezek miatt kerültek összeütközésbe a törvénnyel és jutottak a büntetés-végrehajtási intézetekbe. (Erre utalnak a TCI Önírányítottság karakterfaktorában elért átlagosnál alacsonyabb értékek. Különösen alacsony értékeket értek el a Felelősség, a Leleményesség és az Önfogadás alfaktorokban.) A vizsgálatunkban részt vett bűnelkövetők szociálisan intoleránsak, nem érdeklődnek más emberek iránt, nem empatikusak és érzéketlenek. Ezeket a személyeket nem jellemzi a segítőkészség, gyakran ellenségeskedők, gyűlölködők és bosszúállóak. A világot és más embereket úgy látják, mint ami ellenséges és rosszindulatú velük szemben. (Erre utalnak a TCI Együtműködés karakterfaktorában elért átlagosnál alacsonyabb értékek. Valamennyi alfaktorban az átlagos értékeknél alacsonyabb értékeket produkáltak.) Az Önírányítottság és az Együtműködés karakterfaktoraiban elért alacsony értékek jelzik személyiségük éretlenségét és utalnak az impulzuskontroll hiányára.

A mintánkban szereplő bűnelkövetőkről megtudtuk továbbá azt is, hogy jellemezi őket a spiritalitás, a transzperszonális azonosulás és az énhatárok kitágulása. (Erre utalnak a TCI Transzcendenciaélmény karakterfaktorában elért átlagosnál magasabb értékek.)

A különböző karakterdimenziók kapcsolatának figyelembevételével megállapíthatjuk az általunk vizsgált bűnelkövetőkről, hogy jellemző rájuk az élénk képzelőerő és az excentrikus viselkedés (Erre utalnak a TCI Transzcendenciaélmény karakterfaktorában elért átlagosnál magasabb értékek), valamint ezek a személyek nem képesek viselkedésüket realiztikus célokra irányítani, dezorganizáltak (Erre utalnak a TCI Önírányítottság karakterfaktorában elért átlagosnál alacsonyabb értékek.) Ezen kívül ragaszkodnak magányukhoz és szociálisan izoláltak. (Erre utalnak a TCI Együtműködés karakterfaktorában elért átlagosnál alacsonyabb értékek.) Összességében a skizotíp karakertípus felé közelítenek.

A proszociális kockázatvállalók sajátosságai

A proszociális kockázatvállalókról, tehát a tűzoltók csoportjáról elmondhatjuk a vizsgálatunk alapján, hogy kevésbé jellemző rájuk az anticipátoros szorongás, magabiztosak, nem félnek a veszélytől, általában optimisták, mentesek a gátlásoktól és tele vannak energiával. Ezen kívül megállapítható róluk, hogy energikusak, szókimondóak, optimista kockázatvállalók, továbbá kedvelik a társaságot. (Erre utalnak a TCI Ártalomkerülés temperamentumfaktorában elért átlagosnál alacsonyabb értékek.) A mintánkban szereplő tűzoltókat jellemzi az érzékenység, az együttérzés, a melegszívűség, a segítőkészség és a mások elismerésétől való függés. Az általunk vizsgált tűzoltók vágyanak arra, hogy másokon segítsenek, örömet okozzanak. Ezek a személyek együttérzőek, vágyanak az elismerésre, a dicséretre, a szociális elismerés verbális jeleire. Annyira fontos számukra az elismerés, hogy hosszú ideig kitartanak az után is, hogy a jutalom elmarad. (Erre utalnak a TCI Jutalomfüggőség temperamentumfaktorában elért átlagosnál magasabb értékek.) Nem véletlen, hogy olyan hivatást választottak, ahol munkájuk végzése során folyamatosan másoknak nyújtanak segítséget jelentős anyagi megbecsülés nélkül.

Láthattuk továbbá, hogy a tűzoltók csoportjába tartozó személyekre jellemző a kezdeményezőkézség, a szervezőkézség, a leleményesség, az önfogadás, továbbá az, hogy életüknek van jelentése és célja, valamint, hogy céljaik eléréséért képesek a késleltetésre, a kielégülés elhalasztására. Ezen kívül jellemző rájuk a felelősségtudat és az eredményesség. (Erre utalnak a TCI Önirányítottság karakterfaktorában elért átlagosnál magasabb értékek.) A vizsgálatunkban részt vett tűzoltókról továbbá elmondható, hogy szociálisan toleránsak, empátikusak, segítőkészek és könnyűlelkűek. Úgy érzik, hogy segítőkész és támogató közösség veszi őket körül. (Erre utalnak a TCI Együttműködés karakterfaktorában elért átlagosnál magasabb értékek.)

A különböző temperamentum dimenziók kapcsolatának figyelembevételével megállapíthatjuk, hogy a tűzoltókat jellemzi a hősiesség, a meggyőző rámenősség, a hiszékenység és a tapadósság. (Erre utalnak a magas értékek a TCI Jutalomfüggőség temperamentumfaktorában és az alacsony értékek a TCI Ártalomkerülés temperamentumfaktorában.) Ezen kívül többnyire jó hangulattal, kedvességgel és makacssággal, valamint túlzott magabiztossággal is jellemezhetőek. (Erre utalnak az alacsony értékek a TCI Újdonságkeresés- és az alacsony értékek az Ártalomkerülés temperamentumfaktorában) Mindezek mellett elmondható az általam vizsgált tűzoltókról, hogy jellemzi őket a természetes nyíltság, meleg közvetlenség, hagyománytisztelet és az aggályoskodás, a pontosság és az autokratikusság. (Erre utalnak az alacsony értékek a TCI Újdonságkeresés- és a magas értékek a Jutalomfüggőség temperamentumfaktorában.)

A különböző karakterdimenziók kapcsolatának figyelembevételével megállapíthatjuk az általunk vizsgált tűzoltókról, hogy a rendezett karaktertípussal jellemezhetőek. Ennek megfelelően konzervatívak, konzisztensek, logikus okfejtés jellemzi őket, és figyelnek a részletekre és a törvényre. (Erre utalnak a TCI Önirányítottság- és Együttműködés karakterfaktorában elért átlagosnál magasabb értékek, és a TCI Transzcendenciálmény karakterfaktorában elért alacsonyabb értékek.)

5. Következtetések

Természetesen egyik csoport sem tekinthető teljesen homogénnek. A fogvatartottakon belül például láthattunk egy markánsan elkülönülő alcsoportot, mely magas szorongással, alacsony Jutalomfüggőséggel és éretlen karakterrel jellemezhető (alacsony Önirányítottságú és alacsony Együttműködésű). Láthattuk, hogy bár az antiszociális kockázatkeresők nagy része alacsony Önirányítottsággal jellemezhető, egy részüknél magas az Önirányítottság. Feltehetően ők képezik azt a kisebbséget, akiket a különböző osztályozó statisztikai eljárások sem voltak képesek besorolni. A három vizsgálati csoport közül az antiszociális kockázatkeresők csoportja volt a legkevésbé homogén. Több alcsoportra különíthető el az antiszociális kockázatkeresők csoportja, például a szorongásuk alapján. Érdekes tapasztalat, hogy igen nagy a magas szorongással jellemezhető fogvatartottak aránya, mely ellentmond annak a tudásnak, hogy – mivel az antiszociális személyiségzavarral jellemezhető személyek gyakran kerülnek szembe a törvénnyel –, a börtönpopuláció jelentős részét ők teszik ki. A másik két kockázatkereső csoporton belül is találhatunk magas szorongású személyeket, de az ő számuk elenyésző.

Cleckley szedte össze az antiszociális személyiségzavar 16 kritériumát, ilyen többek között a személyes kapcsolatokra való érzéketlenség, az, hogy képtelen tanulni a tapasztalataiból, nem képes tervezni, megbízhatatlan, egocentrikusan gondolkodik, mely a szeretetre

való képtelenséggel párosul, továbbá ide tartozik a felszínes vonzerő, a neuroticizmus hiánya és az inadekvát motivációjú antiszociális viselkedés. Több esettanulmányon keresztül mutatja be, hogy azok a személyek is, akik a társadalom számára elfogadottak, okosak és jól szocializáltak (sikeres üzletember, orvos, tudós stb.), ezen tünetek összessége alapján antiszociális személyiségzavarral jellemezhetőek. Látható tehát, hogy nagyon sokféle változata létezik az antiszocialitásnak (Cleckley, 1941/1988).

Eredményeink – mely szerint az antiszocialitás és a szorongás nem zárja ki egymást – összhangban vannak két nemzetközi kutatás eredményeivel is. Egy Amerikai Komorbiditás Kutatás kapcsán közel 6000 ember vizsgálata során kiválasztották azokat a személyeket, akik megfeleltek az antiszociális személyiségzavar kritériumainak. Ezen APD-s személyek közül 53% -nál volt megállapítható, hogy életük során legalább egyszer teljesítik valamely szorongásos megbetegedés kritériumait, vagyis a *violens* magatartás alapjául szolgáló mechanizmusok közül az egyik fontos tényező a fenyegetettségre való fokozott érzékenység (Lenzenweger, 2007).

A börtönpopulációt célzó kutatások közül egy kanadai vizsgálatban pedig közel 3000 elítéltekből 650 vizsgálati személyt választottak ki random módon, és végül 495 fogvatartottal vettek fel diagnosztikus strukturált interjút (DIS-t). Az elítéltek 63,8%-a szorongásos tünetekkel rendelkezett, ha a PTSD-t is beleszámoljuk, akkor ez a szám 68%-ra nőtt. Az elítéltek szorongásainak hátterében nem a börtönbeli életkörülményeik állnak, mivel kétharmaduknál az elmúlt 6 hónapban nem fordult elő szorongásos epizód mely azt mutatja, hogy a szorongásos tünetek nem egyszerűen az elzárásra adott reakcióként értékelhetők (Hodgins és mtsai, 2010).

Mindezen kutatások eredményei mellett pedig úgy gondoljuk, hogy érdemes a félelem és szorongás között különbséget tenni. A félelem egyfajta „egocentrikus szorongás”, ahol az egyén saját magát félti, és ez összeegyeztethető az antiszocialitással. A szorongás ezzel szemben lehet pozitív töltetű előrevivő erő, mely során az egyén tart tettei következményeitől, és ez az, amivel nem rendelkeznek az antiszociális személyiségzavarosok a Cleckley-féle triász szerint.

Munkánk azzal a céllal készült, hogy összehasonlítsuk három kockázatkereső csoport tagjait a Temperamentum és Karakter Kérdőív segítségével, és megvizsgáljuk a közöttük lévő hasonlóságokat és különbségeket. A kapott eredmények bizonyítják, hogy a három csoport sajátos személyiségsszerveződéssel rendelkezik. Az időben történő feltérképezés segíthet bejósolni, hogy az adott személy milyen életút előtt áll, és így lehetőség válik az esetleges beavatkozásra is.

Köszönetnyilvánítás

A kutatómunka részlegesen a Miskolci Egyetem stratégiai kutatási területén működő Alkalmazott Anyagtudomány és Nanotechnológia Kiválósági Központ, Élettudományi Műhely közreműködésével valósult meg.

Irodalomjegyzék

- [1] Allnutt, S.–Wedgwood, L.–Wilhelm, K.–Butler, T. (2008): *Temperament, substance use and psychopathology in a prisoner population: implications for treatment*. Australian and New Zealand Journal of Psychiatry, 42. 969–975.

- [2] Cleckley, H. (1941/1988): *The Mask of Sanity An Attempt to Clarify Some Issues About the So-Called Psychopathic Personality*.
- [3] Gerevich József–Bácskai Erika–Rózsa Sándor (2002): *A temperamentum és karakter kérdőív alkalmazhatósága alkohol- és drogfogyasztók körében*. Egy multicentrikus kutatás első eredményei *Psychiatria Hungarica*, 2, o. n.
- [3] Hodgins, S.–A De Brito, S.–Chhabra, P.–Coté, G. (2010): *Anxiety Disorders Among Offenders with Antisocial Personality Disorders: A Distinct Subtype?* *Canadian Journal of Psychiatry* 55(12), 784–791.
- [4] Lenzenweger, M. F.–Lane, M. C.–Loranger, A. W. (2007): *DSM-IV personality disorders in the National Comorbidity Survey Replication*. *Biological Psychiatry*. 62(6), 553–564.
- [5] Margitics Ferenc–Pauwlik Zsuzsa (2007): *A szülői bánásmód összefüggése a személyiség temperamentum és karakterjellemezőivel*. *Alkalmazott Pszichológia*, IX. (1). 99–115.
- [6] Margitics Ferenc–Pauwlik Zsuzsa–Petrika Erzsébet (2006): *Temperamentum és karaktertípusok összefüggése a szubklinikus depressziós tünetegyüttessel, diszfunkcionális attitűdökkel és megküzdési stratégiákkal*. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 1, 35–57.
- [7] Osváth Anikó (2003): *A személyiség pszichológiai modelljének és a Cloninger Temperamentum és Karakter Kérdőívének (TCI) bemutatása*. In Kállai János, Kézdi Balázs (szerk.) *Új távlatok a klinikai pszichológiában*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 161–181.
- [8] Rózsa Sándor–Kállai János–Osváth Anikó–Bánki M. Csaba (2005): *Temperamentum és Karakter: Cloninger pszichobiológiai modellje* A Cloninger-féle temperamentum és karakter kérdőív felhasználói kézikönyve. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- [9] Snowden, R. J.–Gray, N. S. (2010)– *Temperament and character as a function of psychopathy: relationships between the Psychopathy Checklist – Revised and the Temperament and Character Inventory in a sample of personality disordered serious or repeat offenders*. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 21,(6) 815–833.
- [10] Zoccali, R.–Muscatello, M. R. A.–Bruno, A.–Bilardi, F.–De Stefano, C.–Felletti, E.–Isgro, S.–Micalizzi, V.–Mico, U.–Romeo, A.–Meduri, M. [11] (2007): *Temperament and Character Dimensions in Opiate Addicts: Comparing Subjects Who Completed Inpatient Treatment in Therapeutic Communities vs. Incompleters*. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 33, 707–715.